

ЖИВОТЪТ КАТО СПОМЕН В ПРОЗАТА НА ВЛАДИМИР

НАБОКОВ

Лора Динкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

LIFE AS A MEMORY IN THE PROSE OF VLADIMIR NABOKOV

Lora Dinkova

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

liory@abv.bg

Abstract: This article focuses on researching how projections of the past serve to inform the present in many of Vladimir Nabokov's texts. It turns out that life "here and now" in some of the novels of the Russian writer depends on the memories (and the act of remembering) of his characters, i.e. fictitious, untrue. On the one hand, the reality in his prose is completely supplementary to the feeling of fiction, and on the other it repeatedly refutes this, showing various niches through which it is possible not only to construct reality but also to preserve life, despite the cataclysms of time (and history).

Keywords: memory, Russia, homeland, reality, life.

Резюме: Настоящата статия се съсредоточава върху изследването как чрез проекциите на миналото се актуализира настоящето в много от прозаичните текстове на Владимир Набоков. Оказва се, че животът „тук и сега“ в много от романите на руския писател, е предпоставен от спомените (и спомнянето) на героите му, т.е. фиктивен, неистински. От една страна, действителността в прозата му е изцяло допълваща усещането за фикционалност, а от друга – многократно опровергава това, показвайки различни ниши, през които се оказва възможно не само конструирането на реалността, но и опазването на живота, независимо от катаклизмите на времето (и историята).

Ключови думи: памет, Русия, родина, реалност, живот.

*На словото е дадено възвишеното право от случайността да създава необичайност,
необичайното да прави неслучайно.*

Набоков, „Звуци и други истории“, 2020

Настоящата статия се съсредоточава върху изследването как чрез проекциите на миналото се актуализира настоящето в много от прозаичните текстове на Владимир Набоков. В българската рецептивна традиция липсва подобен ракурс към творчеството на руския писател. Повечето от изследователите се интересуват преди всичко от онези произведения, които засягат темата за човешкото изгнание, пряко зависимо (и зависещо) от емиграцията¹. Пример за това можем да открием в текста на Румяна Евтимова

¹ Владимир Набоков принадлежи към „първата вълна на руската емиграция“ (б. м. Л. Д.).

„Емигрантската проза на Владимир Набоков-Сирий“, където се прави кратък анализ на романа „Покана за екзекуция“ (Evtimova 2019). От руските литературоведи сякаш най-близко до темата за миналото в Набоковата проза са М. Кантор и М. М. Идрисова, потвърждаващи мотива за разрушителната сила на паметта, която нарушава линейното време и променя живота на героите. Оказва се, че животът „тук и сега“ в някои от романите на руския писател, е предпоставен от спомените (и спомнянето) на героите му, т.е. *фиктивен, неистински*. От една страна, *действителността* в прозата му е изцяло допълваща усещането за фикционалност, а от друга – многократно опровергава това, показвайки различни ниши, през които се оказва възможно не само конструирането на реалността, но и опазването на живота, независимо от катаклизмите на времето (и историята).

В „Островът на изгубените дървета“ Елиф Шафак отбелязва, че няма нищо по-страшно от човешката памет, без значение къде се намиращ – в родния край или в изгнание (Shafak 2021: 208). Разбира се, тези разсъждения не бива да бъдат приемани буквално. Паметта може и да е страшна, когато ни припомня болезнени мигове от нашето минало, но тя е и неизменна част от нашето настояще, от онова, което представляваме като личности. Паметта доизгражда нашата чувствителност, възприятията ни и общуването ни с другите. Именно за тези нейни проявления свидетелства прозата на руския автор. Текстовете му се стремят да извлекат максималното от паметта и да покажат колко важна е всъщност тя за разбирането на Набоковото творчество, било то и писано в емиграция, в „изгнание“ по думите на Шафак.

Едва ли е случайно и Набоковото споделяне, че освен подчинен на миналото, той се опитва и да го определи в словото, едновременно да го „заклучи“, но и да има неограничената възможност да се ползва от неговата всеобхватност: „Аз се опитах да дам на Мнемозина не само свобода, но и закон“ (Nabokov 1989: 914). Миналото и спомените могат да бъдат разглеждани и като своеобразен проблем на идентичността на човека със самия себе си като отделна същност, със собствената си участ и с положимостта си в света. Те се оказват лайтмотив в цялото творчество на Владимир Набоков, като едновременно с това *припокриват* изконни общочовешки *категории* – любовта, приятелството, семейството, родината. Писателят споделя, че още в ранна възраст се е научил да *съживява* миналото, което, според него, освен, че се предава по наследство, е и форма на патология: „Тази страстна енергия на паметта според мен

притежава някаква патологична основа... Смятам освен това, че способността ми да нося със себе си миналото, е наследствена черта“ (Nabokov 1989: 599).

Смесването на реалното с фантазията полагат прозата на Владимир Набоков в стилистиката на едно енигматично изследване за човека, човешкото и неговата памет. Множество от текстовете му свидетелстват за една въображаема *реалност* на отминалото, без която животът в настоящето става проблематичен, а често дори и невъзможен. Благодарение на тази непрекъснато актуализирана „действителност“ на спомена, писателят въвежда в творчеството си и големите теми за детството, любовта и изкуството, които се оказват пряко зависими именно от миналото и честото му припомняне. В разказа „Наташа“ на Барон Волф изведнъж му става нетърпимо мъчно за безпределните му фантазии, с които е живял от дете и отбелязва нещо важно, което преминава като основна линия в избраните Набокови произведения: „Та нима лъжа, когато представям фантазиите си за истина?“ (Nabokov 2021: 20-22). Можем дори да отбележим, че това е една от много сполучливите дефиниции за художественото слово, която Набоков употребява, за да *оправдае* преливането на реалното и иреалното и у себе си, и у героите в творчеството си. Едноименната героиня от споменатия разказ също има видения, сънува Богородица, но споделя с барона, че и тя си фантазира като него, че са „квит в измислицата“ (Nabokov 2021: 22). Измислицата, нереалното, въображаемото се оказват пролука, начин за справяне с емиграцията. Те са част от репертоара по възобновяване и осъществяване както на родното и родината, така и на възможното щастие тук и сега в разказите на писателя. Чрез образа на вечно живата родина е възможен настоящият живот: „...и на Наташа изведнъж ѝ се стори, че са в Русия, че не можеш да бъдеш извън Русия, когато такова парещо щастие ти стиска гърлото – а беше щастлива, защото Волф разправяше такива невероятни глупости...“ (Nabokov 2021: 5).

В многопластовата реалност на своите романи авторът съумява да реабилитира спомените на героите, показвайки калейдоскопично света – през огледалата (така важни за Набоковите текстове атрибути) на времето, побиращо в себе си условността на сегашното и на бъдещето. И на живота въобще. Времето в Набоковите романи се оказва категория, за която все още има какво да се *напише*, една своеобразна *terra incognita*, поставяща нови параметри за анализ и за възприятия. В множество художествени моменти то сякаш е отменено, за да предостави на миналото така желаната статичност, от която животът в настоящето черпи своята *жизненост* и възможност за актуализация и пресътворяване откъм доброто и значимото, за които авторът има своеобразни рецептори. За Владимир Набоков именно капсулираният спомен е микромодел на света

(световете) – както онзи на детството, така и този на автентичното битие. Неизменността обаче не е (напълно) присъща нито на миналото, нито на спомена. Те са постоянно преминаващи пространства – и това на паметта (която невинаги е услужлива), и това на времето, което не се интересува от човешки периодизации и абстракции.

Предизвикателство пред научния изследовател е центърът, откъдето „иззира“ това минало, което сякаш предопределя както бъдещия житейски план на Владимир Набоков, така и неговото последващо творчество. Този център е Русия, разбран не толкова като реален топос на една „изоставена“ родина, а като имагинерен, но вечно „сегашен“ коректив на битието. Русия и емиграцията са основна тема в творчеството му, особено от т. нар. „сириновски период“ (периодът преди заминаването за Америка – б. м. , Л. Д.). Русия и всичко руско функционират като митологеми на високото родно, съзнавано като непостижимо, завинаги загубено, но и на интимно-съкровено, което не се губи благодарение на паметта и *съхранението ѝ* в Набоковото прозаично творчество: „снега на миналото, а не мрамора на вечността ми се иска да виждам и осезавам...“ – споделя Набоков в есето си „Писатели и епоха“ (Nabokov 1996: 47).

Една от съставните, знакови и значими теми в прозата на писателя, е тази за любимата жена. Ще видим как в повечето негови произведения образът на Другата е конструиран и изживян през спомена за нея, ситуирана в родината, в Русия. В „Ultima Thule“ героят обвързва в едно цяло паметта на мъжа с паметта на жената и по някакъв начин успява да ги увековечи във времето, заличавайки смъртта. Настоящата статия се стреми да покаже как функционира именно това преливане на различните (а всъщност събрани) спомени, това изменящо се и същевременно неизменно минало в прозата на руския писател:

Ако ти не си спомняш, то аз си спомням заради теб: паметта ми за теб може да mine поне граматично за твоя памет и заради остроумието като нищо допускам, че ако след твоята смърт аз и светът все още съществуваме, то е само благодарение на това, че ти си спомняш за света и за мен.

(Nabokov 2021: 204)

Верен на противоречивата си същност, писателят немалко пъти ще споделя, че миналото и спомените са единствено опити за имитация на настоящето, необходими на

човека за сглобяването на разпадащия се живот. Пример за подобни размисли можем да видим в разказа „Solus Rex“²:

Склонни сме да придаваме на най-близкото минало черти, сродяващи го с неочакваното настояще, а то в действителност е само парвеню, което се кичи с купени гербове. Роби на свързаността, ние се мъчим с призрачна брънка да прикрием прекъснатото... Мисълта може да понесе бесните препускания и пропадания в живота само когато намира в предходното признаци на гъвкавост или на свличане.

(Nabokov 2021: 241-242)

Сходни са и размислите на Набоков в разказа „Мадмоазел О“, където той споделя, че след като даде на героите в романите си нещо скъпо на сърцето му от своето минало, то заличава в изкуствения свят, в който „тъй безцеремонно го е запратил“ (Nabokov 2021: 37). Именно изкуственият свят на писменото слово е онзи, който опазва спомените и миналото – и тези на героите, и тези за самия автор.

Родината. Минало и настояще

Набоков се издига не само в емигрантската литература, издига се и над емигрантската литература, тъкмо защото темата за изгнаничеството получава в творчеството му универсален и екзистенциален характер.

Виктор Ерофеев, „Руският метароман на В. Набоков или търсене на изгубения рай“, 1998

Пред твоя зъл простор, родино,/ стоя наведен като в храм.

Природата шепти сама/ през спомените: Към дома!/ Какви непостижими думи!

Набоков, „Към дома“, 1917 – 1922

В биографията на Набоков Алексей Зверев споделя, че авторът често пъти е бил преднамерен и тесногърд в отношението си към Русия, наричал я е Зоорландия и според наблюдението на Зинаида Шаховская демонстративно се е отказвал от „съучастие към съдбата на родината и съдбата на народа си“ (но в друго свое интервю твърди, че всичко,

² Зимата на 1939-1940 г. бележи последния период, в който Набоков пише на руски език. Следващите двадесет години той живее в САЩ и пише на английски. В края на престоя си в Париж той започва роман, към който повече не се връща, но от който остават първите две глави: Ultima Thule и Solus Rex.

написано от него в Америка, е дан пред Русия, или най-малкото, „вълни по водата, предизвикани от потъналата Русия на моето детство“ (Zverev 2009: 321). Малко по-нататък в биографията се изказва предположението, че само едно се запазва непроменено за писателя – болезнената тъга по детството му: „ту пронизващата, ту смекчена от хумор носталгия по невъзвратимото – по Русия от неговото детство. Това чувство, колкото и да е ставало приглушено и размито, не изоставя Набоков до самия край“ (Zverev 2009: 362).

Едва ли не бихме се съгласили, че родината и родното в прозата на Владимир Набоков са разкрити като емоционални хоризонти, пораждащи както изповеди и признания от героите, така и на места разочарования от идеологическата манипулативна стратегия (родината е част и от кризисните зони на политическото и идеологическото), която успява да измести образа на родината като свещено измерение на човешкия живот. Както знаем, Набоковите романи са писани и издавани в емиграция, извън Русия. Поради своята откъснатост от родното място героите преживяват по сходен (обикновено трагичен) начин живота си в „изгнание“ – тяхната идентификация с родината е по линия на страданието, паметта и спомнянето за нея. Те не могат да се приобщат към света, разположен извън емоционалния регистър на Русия. Именно затова се опитват непрекъснато да я изговарят, съпреживяват и носят в съзнанието си.

Набоков описва своя автобиографичен роман „Други брегове“ като „...историята на моите напъни да удържа Русия...“ (Nabokov 1989: 797). Всъщност писателят успява да удържи, запази и увековечи своята родина във всичко, излязло изпод въображението му – почти няма негова литературна творба, в която да отсъства миналото и в частност Русия. Той често изпитва съмнения дали е успял да побере във възприятията си, в рецепторите на паметта си всичко онова, което си струва да бъде пренесено във времето като важно. Ако надзърнем непоследователно в прозата му, ще се уверим в успеха на руския писател: „...и ме измъчваше мисълта колко неща съм пропуснал в Русия, колко бих успял да натъпча из всичките джобове на душата си и да откарам със себе си, ако бях предвидил разлъката“ (Nabokov 1989: 707).

В романа „Дар“ за пореден път се прави опит да се изясни отношението (единението) герой-родина, което присъства като базисно в Набоковите текстове. Става ясно, че родината е неизменна част от битието на човека, иманентно присъствие в неговия духовен свят, завинаги слята с живота и живеенето му, независимо как и къде се намира героят: „Отдавна му се искаше някак да изрази, че чувството му за Русия е в нозете му, че с пети би могъл да я опипа и да я познае цялата, както слепец с длани...“

(Nabokov 1997: 107). Сходни са и последващите романа размисли, свързани с родината и родното пространство, които постепенно правят опит да заглушат болката по Русия, потвърждавайки възможността тя да присъства неизменно като духовно пространство, сляло се завинаги с разказвача. Тук за пореден път е изявена тезата за силата на таланта и творческото начало, които съумяват да създадат желания и мечтан от героя свят:

Внезапно ми докривя – как така в Русия всичко стана толкова жалко, грапаво, сиво, как е могла толкова да изкука и да затъпее?...Дали веднъж завинаги да не се откаже от всякаква мъка по родината, от всякаква родина освен от онази, която е с него, в него...живее в очите, в кръвта...Все някога, щом вдигна глава от писането, ще погледна през прозореца и ще видя руска есен.

(Nabokov 1997: 296)

Разказът „Посещение в музея“ свидетелства за една коренно променена родина, която няма нищо общо със спомените на героя. Оказва се, че има две родини – едната е тази на настоящето – „истинската“, а другата – на миналото и спомените за нея, които я правят много по-реална и по-истинска. Русия на настоящето не е позволена за разказвача – той не може да се завърне в родното пространство и за пореден път става ясно, че родината за Набоковия герой е възможна и осъществима единствено чрез паметта за нея: „Уви! Това не беше Русия от моите спомени, а истинската, днешната, забранена за мен, безнадеждно робска и безнадеждно родна“ (Nabokov 2020: 186). Оказва се, че подчинеността на диктатора (Сталин, б. м. Л. Д.) не подлежи на обсъждане, когато става въпрос за душевните състояния на пишещия. Русия винаги ще бъде отъждествявана и мислена като свидна, независимо от политическия строй, дошъл на власт. Родината е независеща от историческото време – това ни казва писателят. Тя е преди всичко обет, състояние на духа, което я опазва завинаги като най-ценна и значима за човека.

Като че ли писателят е с най-категорична позиция за състоянието на родината му, съпоставяйки я спрямо фигурата на Сталин в разказа „Изтребване на тираните“. Русия е заприличала на *своя* диктатор и окончателно се е обезличила. Описваното пространство е постапокалиптично, но с ясното усещане за предизвестеност. Светът е станал образ и подобие на тирана, а това е наистина шокиращо във време, което има претенцията да бъде *модерно*:

Ето днешния образ на моята страна – образ на крайно униение; но униението у нас е на почит, и хвърленият веднъж от него лозунг: „Половината от земята ни трябва да бъде обработена, а другата половина асфалтирана“, се повтаря от глупците като нещо, изразяващо върха на човешкото щастие... С други думи, всичко наоколо приемаше неговия облик... така че неговата бездарност, скуката, простоватите му навици се превръщаха в нормативен живот на моята страна... Как да се избавя от него? Не мога повече. Всичко е изпълнено с него, всичко, което обичам, е оплюто, всичко е станало негово подобие, негово огледало...

(Nabokov 2020: 149-150-170)

Само няколко страници след това болезнено описание на родното пространство, превзето от бездарието на един тиранин, писателят ще оповести писмено своето наказание – за бъдещите поколения, които четат Набоковия *разказ* за родината и за родното, Сталин ще остане единствено смешен:

Препрочитайки записките си, виждам, че в старанието си да го покажа страшен, съм го направил само смешен – и съм го екзекутирал тъкмо с това... А пък аз ще се радвам, ако плодът на моите забравени безсъници послужи за вечни времена като тайно средство против бъдещи тирани, тигроподобни, малоумни мъчители на човека.

(Nabokov 2020: 174)

Набоковите герои пренасят една имагинерна Русия извън географските предели на страната си, която стои на повърхността на спомените им – на границата между действителното и (до)измисленото, между реално преживения спомен и преливането му в разказ, във въобразена от героя история на неговия предишен (и по-щастлив) живот. В някакъв аспект чрез многото размисли и споделяния за своето минало, героите от прозата на Владимир Набоков се изповядват пред родината и родното в очакването за отзив, разбиране и прошка – едно своеобразно изкупване на вината, свързана с изоставянето на най-святото – отечеството. Всички те са обединени от общия копнеж по родината, който е пряко свързан с безвъзвратно отминалото – с детството и с младостта.

Дълбокото убеждение на Набоков е, че съществуващият свят е случаен, нищожен, пошъл и именно затова трябва да се създава друга, по-достоверна действителност – тази на спомена като начин на себеотстояване, като вариант на съществуване, словесно претворен в художественото (му) творчество. Много от разказите на писателя напомнят за дневниково споделяне, но същевременно с това осъществяват и подмяна на паметта в

момента на писането – едно своеобразно измисляне на ново минало, на един по-красив живот, който търпи развитие и като настоящ за героите. На моменти Набоков театралничи, прескача от спомен в спомен. Като автор, сътворяващ своите произведения, той сякаш умишлено забравя за нещо, сеца се за друго, за да се завърне след това обратно към вече започнатото. За да бъде казано наново. И изживяно отново добре – според принципа на доброто, което е независимо от времето.

Чрез различните вариации на спомена, паметта и миналото в прозаичните си текстове Владимир Набоков съумява да разкрие рефлексите и психологическите бездни в съзнанието на човека, търсец сякаш безкрайно своята изгубена самоличност в света. Често той я въобразява през отдавна останали в миналото любови, които биват възкресявани за кратко в настоящето, оказвайки се несъстоятелни за живота на разглеждания герой в настоящето. Самоличността и идентичността се очертават като трудно постижими за Набоковите протагонисти, населяващи плаващите граници на отдавнашното, които се оказват невъзможни за окончателна забрава.

Темата за различните проявления на спомена, спомнянето и миналото в прозата на руския писател е мотивирана и продиктувана от необходимостта част от неговото творчество да се концептуализира и контекстуализира именно през модела на „изгубената Русия“ в текстовете му – един архетипен образ на онова пространство, от което зависи и е зависим животът на героите в художествените произведения на Владимир Набоков. Защото: „...нищо, нищо не се губи, в паметта се натрупват съкровища, растат скрити складове сред тъма и прахоляк...“ (Nabokov 2020: 282). Настоящият текст се опита да изведе като централно за прозаичните творби на писателя именно това опазване на най-ценното, присъщо за човека – неговата памет, която е и част от идентичността му.

В българското литературознание досега липсва по-обхватна и приложима статия, свързана на проблемите за спомените и миналото в творчеството на Владимир Набоков от литературноисторическата рецептивна традиция.

Библиография

- Erofeev 1998:* Erofeev, V. Ruskiyat metaroman na V. Nabokov, ili tarsene na izgubenia ray. V: Ruska literaturna klasika. Profili i tvorbi. Sofia: Tilia, 1998. [*Ерофеев, В.* Руският метароман на В. Набоков, или търсене на изгубения рай. В: Руска литературна класика. Профили и творби. София: Тилиа, 1998.]
- Evtimova 2019:* Evtimova, R. Retseptsii i refleksii. (Ruska literatura XX vek). Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski, 2019. [*Евтимова, Р.* Рецепции и рефлексии. (Руска литература XX век). София: УИ „Св. Климент Охридски, 2019.]
- Nabokov 1997:* Nabokov, V. Dar. Sofia: Nemus, 1997. [*Набоков, В.* Дар. София: Хемус, 1997.]
- Nabokov 1989:* Nabokov, V. Drugi bregove. Sofia: Narodna kultura, 1989. [*Набоков, В.* Други брегове. София: Народна култура, 1989.]

ЖИВОТЪТ КАТО СПОМЕН...

- Nabokov 2020*: Nabokov, V. Zvutsi i drugi istorii. Sofia: Kolibri, 2020. [*Набоков, В.* Звуци и други истории. София: Колибри, 2020.]
- Nabokov 2021*: Nabokov, V. Krasavitsa i drugi istorii. Sofia: Kolibri, 2021. [*Набоков, В.* Красавица и други истории. София: Колибри 2021.]
- Shafak 2021*: Shafak, E. Ostrovat na izgubenite darveta. Sofia: Egmont Anishar, 2021. [*Шафак, Е.* Островът на изгубените дървета. София: Егмонт Анишър, 2021.]
- Zverev 2009*: Zverev, A. Nabokov. Sofia: Riva, 2009. [*Зверев, А.* Набоков. София: Рива, 1998.]